

ПСИХОПОВЕДІНКОВІ ДОМІНАНТИ В ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуті репрезентації ментальних структур у психолінгвістичному вимірі. На прикладах лінгвоментальної інтерпретації концептів визначено психоповедінкові домінанти, властиві українській і польській спільнотам. Лінгвокультурологічний аналіз підтвердив можливості відтворення етнічної картини світу через систему мовних категорій і процесів.

Ключові слова: мовна картина світу, ментальність, поведінкові стереотипи, лінгвоментальний простір, концепт, українська спільнота, польська спільнота.

В статье рассмотрены репрезентации ментальных структур в психолингвистическом измерении. На примерах лингвоментальных интерпретаций концептов определены психоповеденческие доминанты, свойственные украинской и польской общностям. Лингвокультурологический анализ подтвердил возможности отображения этнической картины мира посредством системы языковых категорий и процессов.

Ключевые слова: языковая картина мира, ментальность, поведенческие стереотипы, концепт, украинская общность, польская общность.

In the article the representations of mental structures in psychological dimension are examined. On the basis of linguo-mental interpretation of concepts psycho-behavioral dominants, peculiar to Ukrainian and Polish communities are determined. Linguo-culturological analysis has proved possibilities of representation of ethnical worldview through the system of language categories and processes.

Keywords: language worldview, mentality, behavioral stereotypes, linguo-mental space, concept, Ukrainian community, Polish community.

Вивчення етнокультурних, етнопсихологічних домінант у лінгвоконцептуальному вимірі відкриває перспективи опрацювання проблематики ментальних цінностей, установації національно-специфічного в поведінкових стереотипах, у визначенні етнічно-ідентичного в межах соціуму і в особистісних пріоритетах. Комплексний підхід до кваліфікації закріплених у мовному просторі ментальних параметрів проєктується на етнічні характеристики з виділенням як спільних, так і відмінних ознак, реалізованих у культурно закріплених константах.

Національна мовна картина світу виявляє себе в дискурсних реалізаціях через систему лінгвокультури, ключових слів – носіїв етнолінгвістичного знання, загальнонародних символів, в узагальненому вираженні – у константних значеннях, культурних концептах

[див.: 14; 5, с. 4–6]. На думку А. Вежицької, в обмеженому наборі семантичних універсальних компонентів, що знаходять утілення в лексичних одиницях, визначаються ціннісні орієнтації, специфічні для тієї чи іншої культури [16, с. 35–36]. Концептуальні поняття присутні в загальнолюдській і національній свідомості, відбиті у психіці окремих особистостей. Як національно-ментальні утворення такі поняття відтворюються через референти шляхом виділення як окремих слів-компонентів, так і їхніх вільних і стійких угруповань, семантичних полів.

Аналіз лінгвокультурологічних домінант за таким підходом дає можливість, по-перше, відійти від випадкових фіксацій більш або менш подібних етнічно закріплених явищ і піднятися на рівень концептуальних категорій, по-друге, опертися на доволі широке експе-

риментальне мовленнєве підгрунття, по-трете, урахувати мовно-ментальні ознаки, властиві зіставлюваним та іншим етнічним об'єднанням з відтворенням більш універсальних, архетипних, підсвідомих уявлень. Щодо відправних концептуальних понять, що відображають ментальні властивості українців і поляків, то, з одного боку, генетична спорідненість й історико-культурні зв'язки двох народів визначили можливість накладання лінгвокультурологічних одиниць однієї мови на іншу, з другого, – національна окремішність передбачає наявність комплексу розходжень і відмінностей, що й відкриває перспективи ментально-типологічних узагальнень.

Принципи зіставно-типологічної методології передбачають виділення в кожної етнічної спільноти найтипівіших, визначальних психотипних стереотипів – репрезентантів загальноцивілізаційної категоризації, для того щоб через систему поняттєвих уявлень, ціннісних орієнтацій відстежити реалізацію в мовних явищах і фактах гіпотетично обраних констант [див.: 6]. В основу подібних принципів покладена ідея виділення етноспецифічних семантичних компонентів як складників лінгвокультури, отож як культурогенних інваріантів [див.: 4, с. 7].

Приміром, спираючись на дослідження філософів, психологів, культурологів, для українського психотипу, принаймні в історико-культурологічному вимірі, виділяють такі характерологічні параметри, як підвищена чутливість, емоційність, “кордоцентричність” [13; 12; 9]; пор.: за близьким підходом, це “сердечність, войовничий динамізм й філософська меланхолійність, відкритість і потаємність та лукавство, хліборобська впертість” [7, с. 307]. Для кваліфікації польської ментальності традиційно окреслювані такі психотипні ознаки, як шляхетність, гордовитість (гоноровість), волелюбство, заповзятість, підвищена чемність та ін.

Визначати серед цих психологічно орієнтованих рис вісь, навколо якої знаходила б реалізацію провідна для кожного етносу константна домінантна, вочевидь, не відповідало б кваліфікації ментальності як поведінкової настанови [11, с. 370]. Навіть більше, зводити поведінкові стереотипи, зокрема й щодо таких близьких за константами життєвих моделей, як український і польський народи, до неширокого набору “рамкових” ознак було б щонайменше поверховим рішенням. З іншого боку, такий широко означений підхід не виключає можливості проектувати лінгвокультурологічні категорії, що у своїй мовній реалізації виявляють відмінні риси, на психолінгвістичні парадигми з метою виділення специфікованих характеристик. Водночас постає проблема взаємодії культурно-концептуальних параметрів у межах одного етнічного простору в напрямі їхнього розширення до загальнонаціональних констант або, навпаки, звуження їх до часткових реалізацій.

Окремого розгляду в сенсі визначення “свого” й “чужого” та “іншого” в етнічних домінантах вимагає врахування історико-культурологічної й психолінгвістичної взаємодії, особливо релевантної для українського й польського етносів з огляду на їхнє спільне праслов'янське походження, проживання українців і поляків на одних і тих самих теренах, близькість їхніх мов і культур, що позначилось і на поведінкових структурах. Ідеться не стільки про перенесення тих чи інших ментальних настанов з одного етнічного поля на інше, скільки про вплив психотипних домінант в умовах взаємозумовлювальної комунікації, вироблення спільних компетентнісних чинників.

Отож лише на історико-культурологічному зрізі можуть бути вірогідними висновки узагальнено-ментального характеру під час звернення, скажімо, до текстів І. Нечуя-Левицького (“Микола Джеря”) або Г. Сенкевича

("Ogniem i mieczem") чи до поетичних пошуків новітнього часу. Комплексний підхід до визначення на ґрунті мовних явищ і різновекторної мовленнєвої практики ментально вагомих структурних компонентів вимагає опертя на історію й сучасні тенденції мовного життя, урахування розмовної практики, частково – і регіонального слововживання.

Водночас постає проблема впливу феноменів різних сфер, передовсім глибинно-психологічних, архетипних, міфотворчих, з осмисленням т. зв. "фрактальних" процесів, що враховують елемент незмінного в психіці незалежно від соціальних чи історичних катаклізмів [див.: 1, с. 32–33]. Перенесення глибинних характеристик на сучасні суспільні процеси, зокрема й ті, що визначаються підґрунтям життя українського й польського соціумів, має чинники, що спричинили модифікацію, але не злам ментально-психологічної еволюції.

У системно організованому лінгвокультурологічному просторі, що репрезентує загальнослов'янські, власне національні, частково регіональні риси ментального світовідчуття, знаходять своє місце етнічно-орієнтовані компоненти – міфологеми, етнографізми, безеквівалентна лексика, фраземи, словесні стереотипи, прецедентні утворення тощо. Залучення фольклорних чи художніх текстів як носіїв мовно-етнічного смислу до аналізу ментально закріплених словесних параметрів має свої обмеження, зумовлені, зокрема, недостатньою вірогідністю спостережень над текстами різного періоду написання, належністю автора до тієї чи іншої стильової течії, його особистісними уподобаннями.

У цьому сенсі привертає увагу концентрація ментально-лінгвокультурологічних досліджень навколо одиниць узагальненого характеру, передовсім концептів, які увібрали в себе "колективну свідомість" і напівсвідоме і є, за визначенням Ю.С. Степанова, "ос-

новним осередком культури в ментальному світі людини" [10, с. 43]. До абстрактно-типологічних понять, що відбивають ментальні риси двох історично й культурно споріднених народів – українського й польського, можна апіорі віднести концепти *доля*, *воля*, *віра*, *гордість*, *честь*, *покірність*, *слава* та ін. // *los*, *wolność*, *wiara*, *honor*, *pokora*, *śława* та ін.

Скажімо, смислові складники концепту *доля* у свідомості українців – це передовсім невідворотність, неминучість її дії; за внутрішньою формою *доля* – від *ділити*, отож те, що відділено людині вищою силою, Божим провидінням, має відбутися. Разом із тим українська *доля* відрізняється від давньогрецьких *мойр* чи римського *фатуму*; вона більш доброзичлива, схильна до співчуття; у народнопоетичній творчості представлена в образах засмученої дівчини або журливої зозулі (у "Лісовій пісні" Лесі Українки *Доля* – жива істота, що сумує із приводу нещасливого кохання Мавки). Здебільшого *доля* і допомагає людині, і робить її нещасною; пор. типові визначення: *злая доля* (Т. Шевченко), *лиха доля*, *гірка доля* (Марко Вовчок), *нещаслива доля* (П. Грабовський), *недобрая доля* (Л. Глібов), *щербата доля* (І. Франко) тощо; пор. сприймання в душі ідіологом радянського часу: *Не визнаєм сліпої долі* (П. Тичина) [5, с. 91].

Домінантні реалізації концепту в слові *доля* увібрали в себе широкий спектр можливих конотацій; водночас поєднання цього слова із синонімічними й кореферентними утвореннями, з одного боку, звужує значення слова *доля*, з другого, – включає нові смислові параметри, що, зрештою, поточнюють розуміння поняття в українській картині світу. Скажімо, доволі поширеним є поєднання в одному контексті слова *доля* з *недолею*, яка усвідомлюється як *гірка*, *лиха доля*; водночас, однак, між *гіркою долею* й *недолею* зберігається відмін-

ність, адже доля, навіть гірка, зберігає потенційну можливість вияву іншої долі – щасливої, недоля завжди нещаслива [5, с. 96]; пор. в одному контексті: – *Слухай, милий мій, ... мушу ділити з тобою долю й недолю, мушу бути з тобою весь вік* (Г. Хоткевич); *А все ти долі виглядаєш. / Мені і мною ти живеш / І днів ясних в бездоллі ждеш* (Б. Грінченко).

Навіть у поєднанні зі словами *щастя, талан*, що передають виключно позитивні оцінки, слово *доля* може визначати конотації негації; звідси посилення гіркоти від переслідувань злої долі. Паралельне вживання на кшталт *щастя і доля (щастя-доля), талан і доля* передає ускладнений смисл: немає долі – немає і щастя, немає і талану; пор.: *Гей, мій латаний талане, / Доле темна та німа!* (І. Франко); *Нема щастя, нема долі, / Лиш врода сама* (Леся Українка).

Одновимірні нарікання на долю характерні для героїв української класичної літератури; водночас, скажімо, уже Т. Шевченко розглядав долю як метафізично-трансцендентну категорію, тобто не лише як власне національне відчуття, і поєднував долю щасливу й нещасливу, що, зрештою, виключало його безумовне схиляння перед її грізною силою: не даєш *доброї*, дай хоча б *злої долі*. У сучасних авторів, навіть за умов персоніфікованого вживання слова *доля*, її розуміння як визначального чинника буття не однозначне, принаймні корегується через усвідомлення участі людини у формуванні своєї долі (людина – творець своєї долі): *Я вибрала долю собі сама, / і що зі мною не станеться, – / у мене жодних претензій нема / до Долі – моєї обраниці* (Л. Костенко).

У польському світовідчутті *los* – теж грізна й невідворотна сила, але, за дослідженнями, такої залежності від переслідувань долі поляки здебільшого не відчують; це явище випадковості, непередбачуваності життєвих подій, “лотерея”. На думку Є. Нахліка, поняття

доли в українців “суперечливіше, амбівалентніше”, на відміну від польського *los*, де переважають ознаки волюнтаризму, узгоджуваного з телеологією, фаталізмом, детермінізмом, підпорядкованості Божій волі” [8, с. 437–438]. У польському психотипі переважають ідеї можливих “домовленостей” з долею, віра у віщі сни, символічні знаки тощо. Розуміння *los* як *preznczenie* знайшло відбиток, наприклад, у польському художньому слові: *Dzisiaj daleko pojechałem w gości / I dalej mię los nieszczęśliwy goni* (J. Słowacki).

Поняття призначеності долі в польському ментальному просторі нерідко пов’язане з Божою волею; звідси вживання поряд з найменуванням *los* синонімічної назви *preznczenie*. Порівняйте в художньому тексті: *Co los spuści, przyjać trzeba; / Niech się dzieje wola Nieba* (A. Fredro). Водночас у польській свідомості утвердилась ідея щодо участі людини у вирішенні своєї долі; причому внесок у власну доленосність може бути доволі потужним: *Los w połowie jest panem naszych czynności, lecz jeszcze pozostawia nam kierowanie drugą ich połową lub nie o wiele mniejszą ich częścią* (H. Sienkiewicz).

Волелюбство, прагнення до свободи духу – загальна спільна риса українців і поляків, що реалізується через лінгвокультурологічні параметри концепту *воля // wolność*; водночас у поняттєвому полі цього концепту кожна етнічна свідомість відтворює неоднакові психологеми. В українській спільноті розуміння волі як необмеженості в діях і поведінці знаходило вияв у козацькій вольності, гайдамацькому рухові, анархічних настроях; утіленням прагнення до волі були образи-символи степу, коня, буйного вітру, птаха: *Степ да воля – козацька доля* (прислів’я).

Для українців поняття *волі* й *свободи* пов’язані передовсім зі справою визволення України з-під поневолення й здобуття нею незалежності; у соціаль-

но-політичному сенсі ці поняття перетинаються, хоча помітною залишається їхня відмінність: воля – категорія переважно психотипологічна, свобода – переважно суспільно-історична; пор. вислів *свобода волі*, де виявляють себе смисли ‘необмежена можливість’, ‘влада над собою’, ‘здатність бути вільним від примусовості власної волі’ тощо. У широких обертах понять *воля*, *свобода*, *свобода волі*, *неволя* щодо українського психотипу знаходить вияв широкий спектр смислів – від необмеженого волелюбства до підпорядкування власної волі національним пріоритетам.

На думку І. Огієнка (митр. Іларіона), однією з вад слов’янства було прагнення до особистої волі: “Над усе слов’яни любили особисту волю, а це не давало їм змоги єднатися в великі суспільні організації й робило поміж ними незгоду й ворожнечу” [3, с. 341]. Однак не бачити в прагненні до волі, свободи дій і вчинків позитивів було б неправомірно. Дійсно, літературні герої типу Чіпки з роману Панаса Мирного та І. Білика “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” власне відчуття волі спрямовували в річище вседозволеності, аж до скоєння злочину. Проте це ж таки волелюбство, невизнання чужого диктату надихало до визволення з-під будь-якого пригнічення, в тому числі соціального й політичного. Прикметно, що в українській народній поезії й у творчості Т. Шевченка поняття *воля* зближується з поняттям *доля*, що приводить, за словами С.Я. Єрмоленко, до утворення “одного конденсованого образу *волі-долі*” (2, с. 141): *Старий / Згадав свою Волинь святую / І волю-долю молодую* (Т. Шевченко), отож ідеться про усвідомлення *волі* як *долі*: є воля, значить, і доля всміхнеться; якщо немає *волі*, то й *доля* тоді оцінюється як така, що не склалася: *Єсть на світі доля, / А хто її знає? / Єсть на світі воля, / А хто її має?* (Т. Шевченко).

Асиметричні відношення слова-поняття *воля* з антагоністом *неволя* виявляють себе в системі сполучуваності;

пор. фразеологізовані *жити в неволі*, *визволити з неволі* і под. Водночас концептуальні значення *волі* й *неволі* можуть зближуватися; тим самим смисл *волі* як права розпоряджатися на свій розсуд різко обмежується частковим накладанням негативної конотації; пор. у стійких сполуках *по волі-неволі*, *волею-неволею*, *по волі чи по неволі*: *Волею-неволею приходилось миритися з своєю долею, з таким нудним життям* (Панас Мирний).

Для польської ментальності волелюбство сприймається як вияв непохитності духу, рішучості, часом і вседозволеності. Польська волелюбність – це прагнення досягти свободи дій, незалежності від будь-яких прагнень обмежити особисту свободу. Відомий з історії заклик польської шляхти *Za wolność naszą i waszą* відтворює високі моральні принципи, бо передбачає прагнення свободи не лише для “своїх”, а й для “інших”. Поширене прислів’я *Wolność Tomku w swoim domku* засвідчує непохитність характеру, твердість у відстоюванні власних свобод. Основним символом волі у свідомості поляків є орел (*biały orzeł*) [15, с. 218].

Визначення волі як провідної риси особистості, без якої вона не заслуговує на шану, послідовно відтворюється в польських художніх текстах; пор.: *Wolność! Ty najpierwsza z własności człowieka, / Bez której inne nikną i szczęście ucieka...* (А. Czartoryski). Волелюбство (*wolność*) протистоїть неволі як гнобленню, придушенню людської гідності; пор.: *Lepszy w wolności kęsek byle jaki, / niż w niewoli przysmaki* (А. Mickiewicz). Загалом волелюбство – одна з тих психоповедінкових рис, яка зближує ментальні ознаки української і польської спільнот.

Віра в Бога як одна з пріоритетних рис світовідчуття українців і поляків часом знаходить неоднакове відлуння в психоповедінкових стереотипах кожної спільноти. Релігійна атрибутика українців вирізняється меншою пишнотою,

церковна обрядовість сполучається тут з народними звичаями й віруваннями, причому ці форми релігійності відтворюють давні історичні традиції.

Прикметно, наприклад, що в опис церкви, що збереглася з часів Запорізької Січі, Ю. Яновський включив елементи зображення святих, подібних до козаків: *Суворі звички Січі Запорозької відбилися на церкві. Ікони було змальовано з братчиків-будівників, з кошового отамана, з курінних*. На іконах, створених у Західній Україні, святі часом зображалися в українських вишиванках, що відповідало звичним уявленням віруючих. У свідомості мирян православної церкви священники, особливо на селі, сприймаються як рівні в побутовому сенсі. У масовій свідомості сучасних українців почуття релігійності далеко не завжди супроводжується дотриманням церковних обрядів; не можна не брати до уваги, що на поведінкових виявах релігійності не могло не позначитися нав'язування впродовж довгого часу ідеологем войовничого атеїзму.

Для польської ментальності віра в Боже провидіння зберігається повсемірно, участь в обрядових діях є масовою. Схиляння перед владою Папи Римського (передовсім перед Іваном Павлом II) як намісника Бога на землі, перед високим покликанням єпископів і ксьонзів міцно увійшло у свідомість поляків. Їхні костюли вирізняються особливою пишністю убрання.

Поведінкові орієнтації українців і поляків позначилися на такій ментально визначальній рисі, як покірливість. У свідомості української спільноти покірливість, підкреслене смирення сприймалися двояко: з одного боку, тиха, покірлива людина вважається придатною для співжиття, з другого, – підкреслена смиренність у суспільстві засуджується. Отож серед фразеологізмів з різною оцінністю маємо з *покою, в покорі, тримати (держати) в покорі*; через польську запозичене прислів'я *Покірливе телятко*

двох маток ссе. Порівняйте типове в ментальному плані висловлення: *Не люблю я покорятись та гнути перед усяким дідьком спину* (І. Нечуй-Левицький). Вияв супроводу зайвй покірливості розглядається як позитив: – *Вона в мене тихенька і покірненька, але часом, як чого їй замандрюється та стане гонки, то хоч і не підступай до неї* (І. Нечуй-Левицький).

Відсутність покірливості, підкресленого смирення виявляє себе й у сфері віротерпимості; надмірне визнання своєї покірливості перед Божим провидінням навряд чи характерне для українців. Можна згадати, наприклад, поведінку героїні новели В. Стефаніка “Гріх”, яка, хоч і визнала свою провину, народивши дитину поза шлюбом, але не впала у відчай, не скорилася перед чоловіком: – *Гріху, мій гріху! Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину*. Настрої непокори, несмиренності, відсутності послушенства передає Д. Павличко: *Я – несмирний і грішний, / Я – твій витвір невтішний, / Так нащо ж тобі, Пане, / Послушенство моє?*

Для польської ментальності відчуття покірливості є, принаймні в історико-культурному вимірі, національно рисою; здебільшого її визначає свідоме схилення перед Господом, перед старшими в сім'ї тощо. Це певний стан духу, життєва позиція, те, що поляки називають *królowa cnót*. Порухення покірливості, невизнання своєї гріховності звичайно сприймається ними як пиха. Порівняйте: *Skąd bierze się moja pokora? A stąd, że zasiadam do stawiania znaczków na papierze w nadziei, że coś wyrażę, umiem na tym spędzać całe dnie, ale kiedy postawię kropkę, widzę, że nie wyraziłem nic* (Cz. Miłosz); пор. також: *Pokora nie jest słabością, ale wielką potęgą człowieka, dlatego, że miłość jest potęgą* (J. Twardowski).

Покірливість у свідомості поляків не суперечить волелюбним настроям, а навпаки, органічно сполучається з ни-

ми: *Duma bez pokory – to próżność, pokora bez dumy – to podłość* (Z. Krasiński). У польському лінгвоментальному просторі розвинулася низка сталих зворотів на позначення покірливості, смирення духу: *uczyc się pokory; ładni w pokorze; przeproszać z pokorą; pochylić głowę na znak pokory; przyjmować coś z pokorą; spojrzeć z pokorą; znosić z pokorą; w pokorze ducha; uderzyć w pokorę; udać się w pokorę*; польські прислів'я: *Pokorne ciele dwie matki ssie; Pokornej głowy miecz nie siecze* (в українській мові їх еквіваленти мають зазвичай конотації зниженості).

Доволі широку амплітуду смислових сходжень і розходжень в українській мові репрезентує концептуальне поняття *гордість*, у якому зійшлися водночас різновекторні оцінні параметри. Скажімо, в ряду *гордість, гордоці, гордовитість, гордливість, погордливість, гординя, гонор, пиха, пихатість, бундючність, чванливість, зарозумілість* лише *гордість, гордоці* можуть уважатися носіями позитивної конотації. Інші номінації тією чи іншою мірою передають зниження позитиву аж до різкого засудження: на середній шкалі оцінності знаходяться слова *гордовитість, погордливість, гонор*, різко негативну оцінку містять слова *пиха, пихатість, бундючність, чванливість, зарозумілість*. Порівняйте: *Хто гордоці вложив мені у серце? / Хто дав мені одваги меч двосічний?* (Леся Українка); *Гордовитість, зобиджене самолюбство, кривда в час любові – все це збурлило його душу до самого дна* (І. Нечуй-Левицький). Прикметно, що *гонор* сприймається передовсім як запозичення з польської й має здебільшого конотації зниженої оцінки: *Він пригадував, як втік через горище, як скакав з покрівля на землю, як лежав у бур'яні, і весь його шляхетський гонор піднявся з самого дна, кипів, клекотів у його душі* (І. Нечуй-Левицький); з іншого боку, слово *пиха* може підніматися до позитиву слова *гордість*: *Втішалася обрана*

Богом мати, / Сповнялась материнської пихи, / Святої гордості, що кожна мати має, / Як на руках своє дитя тримає (Леся Українка). Для української спільноти великої ваги, особливо зі здобуттям Україною незалежності, набуло визначення *почуття національної гордості*, що передбачає вияв високих патріотичних устремлінь. Загалом увесь ряд, об'єднаний поняттям *гордість*, попри можливість зниження оцінності окремих його реалізацій, здебільшого сприймається як відтворення позитивів. Відчуття власної зверхності, перебільшення своєї гідності, зарозумілість не знаходять поваги в українській спільноті.

У польській мовній традиції *duma, chluba* – основні виразники позитивно сприйнятої гордості; пор. у словосполученнях *szlachetna дума, serce wzbiera дума, mowić o kimś z дума*; однак перебільшення власної ваги, гординя викликають негативну реакцію; пор.: *дума roznosi kogoś, nieporohowana дума, rozpiera дума*. Прикметно, що українська національна гордість у польській спільноті одержує еквівалент з визначенням *duma narodowa (chluba narodowa)*. Спільне за походженням з українською *гордість* польська *hardość* менш частотна й здобуває передовсім негативну оцінку.

Поширеними в польському лінгвоментальному відтворенні є негативно сприйняті вияви *пихи, бундючності, чванливості*; пор. ряд: *pycha, wyniosłość, chępliwość, zarozumiałość, buta*. У їхній оцінності провідну роль відіграли такі риси польського психотипу, як *покірливість, смиренність*; пор. у прислів'ї: *Pycha iz nieba spycha*. Українське *гонор* різко контрастує з поняттєвими ознаками польського *honor* як відповідника українського *честь*.

Етнокультурний компонент концепту *честь/honor* реалізує себе в численних сходженнях і розходженнях, що виявляють себе не лише в смислових

параметрах, а й в оцінно-асоціативних полях, конотативних нашаруваннях. Уже в тлумаченнях слів *честь* і *honor* відсутня відмінність: *честь* 1. сукупність найвищих моральних принципів; 2. невинність, цнотливість; 3. повага, пошана; 4. той (те), хто (що) є характеристикою величі, гордості якогось середовища; *honor* 1. почуття особистої гідності, добре ім'я; 2. почесні; 3. *жарг. карт.* фігура, туз; отож якщо українці тлумачать *честь* переважно через дотримання загальноморальних якостей, то в поляків на передній план висувається відчуття власної гідності.

Слово *честь* в українській мові словотвірно пов'язане зі словами високооцінного значення: *чесний, чесність, чеснота, чесноти, почесний, почесні* (пор. пол. *prawdziwy, prawdziwie, prawdziwość, cnota, honorowy, honory*). Водночас низка похідних від слова *честь* має виразну негативну оцінку, що відображає ставлення до людей самозакоханих, пихатих тощо; пор.: *честолюбивий, честолюбність, честолюбство, честолюбець*; пор. також утворення на позначення недотримання честі: *безчестя, безчестити*. У польській мові слово *honor* є словотвірною базою для слів *honory, honorowy, honorowo, honorować, dys-honor*. Своєрідною сполучуваністю вирізняється, зокрема, слово *honorowy*, яке не має однослівного еквівалента в українській мові, пор.: *honorowy człowiek* (відповідники *гонорова людина, поводить себе гонорово* уживається в галицькому койне на позначення власної гідності під впливом польської), *na honorowych warunkach*; пор. українські похідні від *гонор* з переважанням негативних конотацій: *гонористий, гонористо, гонористість, гоноровистий, гоноровисто, гоноровість, гонорувати* (позитивна оцінність може з'являтися в галицькому діалектному слововживанні).

В умовах фразеологізації і українська, і польська мова репрезентують довгі низки зворотів, у яких відслідко-

вуються можливі конотативні відмінності концептуального смислу; пор.: укр. *берегти честь, виступати на честь кого, зачіпати честь, випала честь, витримати з честю, клястися честю, мати честь, мати за честь, робити честь, без віри і честі, слово честі* та ін. // пол. *czynić honor, unieść się honorem, zwracam honor, trzyma się na słowo honoru, człowiek honoru, punkt honoru, sprawa honoru, pod słowem honoru, czynić honoru domu, plamić honor, godzić w czyjś honor, spotkał kogoś wielki honor, oddawać honory* та ін.

Порівняйте в художніх текстах: укр. *Олена на ті посиденьки не ходила, щоб, не дай Боже, не прописав хто Оксеню в письмі, що вона тут без нього розгулює та гайнує свою жіночу честь* (Г. Тютюнник); *Спасибі, товариство, за честь, що виявили ви моєму синові Остану* (О. Довженко); пол. *Honor mój szarpaleś, porzyzki na mnie czynileś i życia mnie pozbawić chciałeś* (F. Bohomolec); *Mam honor zostać uniżoną służką!* (A. Fredro).

Неодновимірність ментальних засад, духовних чинників, що визначають життєві пріоритети української й польської спільнот у минулі часи й особливо щодо сучасників, відкидає можливість поверхових суджень і безапеляційних висновків, тим паче, що йдеться про народи близької історії й культури. Водночас органічна відмінність кожного великого етнічного угруповання в його психоповедінкових виявах нині не викликає сумніву, тому й спроби визначити ментально близьке й віддалене цілком закономірні. Звернення до концептуально визначених поняттєвих полів відкриває перспективи аналізу, що ґрунтується не на окремих фіксаціях тих чи інших поведінкових стереотипів, а на узагальненнях світобачення, урахуванні для кожного народу особливостей мовної картини світу.

1. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика : (Глибинні регулятори психополі-

- тичного повсякдення) / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
2. *Єрмоленко С. Я.* Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
 3. *Ларіон, митр.* Дохристиянські вірування українського народу / Ларіон, митр. – К. : Обереги, 1994. – 424 с.
 4. *Иная ментальность* / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
 5. *Кононенко В. І.* Концепти українського дискурсу / Віталій Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 247 с.
 6. *Кононенко І. В.* Національно-мовна картина світу: зіставний аспект / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – С. 39–46.
 7. *Кононенко П. П.* Українознавство / Петро Кононенко. – К. : Заповіт, 1994. – 319 с.
 8. *Нахлік Є.* Доля – Los – Судьба : Шевченко і польські та російські романтики / Євген Нахлік. – Львів : НАН України, Львів. відділення Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – 568 с.
 9. *Писаренко Ю.* До питання про українську ментальність та її витоки / Ю. Писаренко // Проблеми теорії ментальності. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 302–323.
 10. *Степанов Ю. С.* Константы : словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Изд. 3-е. – М. : Академический Проект, 2004. – 991 с.
 11. *Філософський енциклопедичний словник* / гол. редкол. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
 12. *Храмова В.* До проблеми української ментальності / Вікторія Храмова // Українська душа / відп. ред. В. Храмова. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–35.
 13. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні / Дмитро Чижевський. – 2-е вид. – Мюнхен : Український Вільний Університет, 1983. – 175 с.
 14. *Jazykowy obraz świata* / red. J. Bartmicki. – Lublin, 1990. – 360 s.
 15. *Słownik symboli* / A. Popławska, E. Bialek, D. Lech. – Kraków : Greg, 2006. – 312 s.
 16. *Wierzbicka A.* Słowa kbucze. Różne języki – różne kultury / A. Wierzbicka. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007. – 564 s.